

Post-kommunistisk kulturomvandling

Det är inte en lätt uppgift att försöka beskriva den kulturella omvandling som Central- och Östeuropa genomgått sedan den dramatiska tiden kring 1990. Frågan om vad som faktiskt är kultur kan vara känslig, liksom frågan om kulturens betydelse vid uppenbara brister i demokratisk utveckling i flera av de regioner som tidigare låg öster om den så kallade järnridån.

I *Cultural Transformations after Communism* försöker 15 forskare från olika europeiska universitet teckna en bild av de snabba omvandlingar som skett i EU:s östra delar. Redaktörer är Barbara Törnquist-Plewa, professor i öst- och centraleuropastudier vid Lunds universitet, och Krzysztof Stala, lektor vid Institut för tvärkulturelle og regionale studier vid Köpenhamns universitet. Båda har i en stor del av sin forskning fokuserat på Polen.

Antologins fokus ligger främst på frågor av politisk natur, såsom nationalism, EU, minoritetspolitik, politisk pluralism och demokratisk utveckling, men även ämnen kring religion, etnicitet, nostalgi, historiska narrativ, sovjetmänniskans överlevnad och identitet avhandlas. Syftet är emellertid att lyfta fram ”’soft’ dimensions of transformation” – till exempel identitet, värderingar, livsstil och matvanor – snarare än de oftare omdiskuterade aspekterna av förändring inom ländernas ekonomiska, politiska och legala ramverk. Man skulle kunna sammanfatta det som att det är de informella institutionerna, snarare än de formella, som står i fokus.

Jag kan i antologin sakna vissa aspekter av regionens kulturella utveckling – t.ex. frågor om språk, informell ekonomi, och kultur som instrument för statskritik/oppositionell politik – samtidigt som man inser att en antologi omöjligt kan inkludera alla tänkbara perspektiv, samt att just denna faktiskt täcker in ovanligt många infallsvinklar av kulturell förändring. T.ex. finns ett fokus på minoritetsfrågor, vilket får anses ytterst relevant för förståelsen av regionen, men som ofta glöms bort. Vidare lyckas antologin, genom sin sammansättning av texter, väl belysa hur många olika betydelser identitet kan ha i en region där vissa fe-

nomen och processer – såsom gränsomdragningar, krig och allianser, isolering, nationalism (samtidigt som nationsbyggnadsprocesser hela tiden avbröts), religion och kollektiva minnen – sammantaget haft stor betydelse under 1900-talet. Behovet av att manifesteras identitet och att framhålla, återskapa eller skapa nationella symboler kan ta sig andra uttryck i Central- och Östeuropa än i Västeuropa, bland annat eftersom regionens länder i många fall blivit stabila stater relativt nyligen. Inte sällan kolliderar ett nationellt, etniskt manifesterande med EU:s krav på mer inkluderande och medborgerliga utgångspunkter. Denna spänning belyses väl i antologin.

Totalt täcks hela tio länder in, vilket gör att det post-kommunistiska området här främst representeras av centraleuropeiska, baltiska och i viss mån sydeuropeiska länder. Den post-sovjetiska regionen representeras enbart av Baltikum, och från forna Jugoslavien finns endast exemplet Slovenien. Det som täcks in är alltså de nya, östra EU-länderna, eller EU:s gränsländer mot det Östeuropa som ännu inte ingår i unionen. Redaktörerna väljer att omnämna regionen som *Eastern Central Europe*. Dessa gränstrakter är ju självfallet av intresse när det handlar om europeisk identitet och kultur, och för att besvara frågor om ifall det ännu existerar öst-västliga skiljelinjer i Europa.

Regionen kallas i antologin för post-kommunistisk, men utan att termen egentligen definieras eller problematiseras i inledningen. Var dessa länder verkligen kommunistiska – eller var de snarare auktoritära, fast under en officiell förevändning om att experimentet utfördes för det gemensamma bästa? Utfallet kan man hävda varken var kommunism eller socialism. Det kan i så fall ligga närmare till hands att kalla regionen för planekonomisk, även om det kanske inte heller är helt rättvisande att kalla de i många fall misslyckade försöken till planerande för planekonomi. Samtidigt är termen post-kommunistisk väletablerad, läsaren förstår vad som åsyftas, och det finns därtill inte något självklart alternativ. Kanske bör man även se till att dessa länder själva benämnde sig som socialistiska och

planekonomiska, och att det därmed kan bli svårt att sätta sig över detta genom att välja en mer ”passande” etikett. En läsare som inte är bekant med den här diskussionen kring terminologin hade emellertid kunnat vara betjänt av ett resonemang om begreppsanvändning.

Som läsare kan man känna att man vill invända mot omnämmandet av ”*Western European societies*” som ”*rationally organised, economically effective, secularised societies with well-established democratic systems*” (s. 10), där t.ex. euro-krisen i Grekland, arbetslöshetsnivåerna i Spanien, Berlusconi mediamakt i Italien, eller det låga valdeltagandet i parlamentsval i Schweiz, kan sägas utgöra exempel på motsatsen.

I inledningen skriver redaktörerna att de vill diskutera huruvida en process av demokratisering och moderniseringen i den aktuella regionen har lett till nya attityder och värdesystem, eller om det enbart är en uppsättning värderingar som delvis anpassat sig till en ny kontext. Den svåra balansakten i att inte favorisera någons kultur, men samtidigt inte heller döma någon annans, faller väl ut; genomgående i boken förmedlar författarna vetenskaplig distans och kunskap.

EU som referens, förhoppning och jämförelseobjekt har, enligt antologin, uppstått som en ny och viktig aspekt av kulturomvandlingen i regionen. Tomasz Zarycki diskuterar t.ex. hur attityden gentemot väst har blivit den nya, mest betydelsefulla faktorn bakom fundamentala skillnader i hur man ser på politik i dagens Polen. Denna nya skiljelinje behöver ställas mot den som framträdde starkast för drygt 30 år sedan, vilken enligt Zarycki var spänningen mellan de som kritiserade Kremls dominans – på

bekostnad av Polen, som då hamnade i periferin – och de som understödde Moskvas maktposition. Väst har alltså blivit en ny motpol eller referensobjekt, och de mentala gränserna har ritats om. Detta diskuteras även av Heiko Pääbo, som beskriver hur den estniska självuppfattningen påtagligt förändrats: i dagens Estland ser man sig som den mest östligt belägna västliga nationen, snarare än den mest västra av de östeuropeiska staterna, vilket var fallet under Sovjettiden. Den tydliga distansen till, och separationen från, europeiska stater, som under sovjettiden märktes i Estlands narrativ och identitet, har nu bytts mot en bild av Estland som just ett europeiskt land. Glorifierandet av Ryssland har bytts mot ansträngningar att förminska de historiska kopplingarna till Ryssland. Ryssland är numera ”anti-hjälten” i Estlands nya härskande narrativ.

Sammantaget ger antologin en intressant överblick av kulturell omvandling i Europa. Det är positivt att så många skribenter kunnat komma till tals, och att fokus hamnar på informella – dessutom ofta vardagliga och konkreta – aspekter av kulturell förvandling. Antologin kan vara av behållning för både forskare, studenter och andra intresserade av politik och kultur. Mest behållning har jag av antologins förtjänster med att belysa den spänning som ännu idag finns mellan vad vi människor i olika sammanhang uppfattar som ”öst” och ”väst” i Europa. Gränsdragningar – oavsett om de är formella och territoriella, eller subjektiva och folkliga – fortsätter att spela stor roll i konstruktionen och upprätthållandet av identiteter och kollektiva berättelser.

Mi Lennhag